Journal of MCU Palisueksabuddhaghosa Review
วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์
ISSN : 2539 - 5777

วิเคราะห์การพัฒนาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

An Analyzing Faith in Vipassana Meditation Practice

พระมหาศรายุทธ สราวุโธ เชษฐ์รัมย์[1]
Phra Maha Sarayut Sarawuttho Chetram
E-mail: pheungtale@g[illegible].com
พระมหาวิโรจ[illegible] คุตฺ[illegible]
Phra[illegible]Viro[illegible]Gutta
E-ma[illegible]

Received: *August 6, 202[illegible]* **Revised:** *September 5, 2024*
Accepted: *September 9, 2024*

RETRACTED ARTICLE

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) [illegible]ศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบเอกสาร โดยรวบรวมจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเอกสารที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา และรายงานอธิบายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง ความเชื่อที่มีปัญญาประกอบ มีหลักการพัฒนาประกอบด้วย ความเพียร สติสัมปชัญญะเพียรระลึกรู้อยู่กับปัจจุบันอารมณ์ของรูปนามอยู่เสมอ ๆ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่างๆ โดยเป็นธรรมเกิดก่อนมีส่วนสำคัญในการ[illegible] สนับสนุนกุศลธรรมข้ออื่น ๆ ให้ขับเคลื่อนไปในแนวทางที่พึงประสงค์คือเกิดปัญญา สภาวธรรมที่เป็นรวมศรัทธา หรือองค์ธรรมประกอบของศรัทธา คือ อินทรีย์ 5 พละ 5 เสขพละ 5 สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม 4 เวสารัชชกรณธรรม 5 วัฑฒิ หรือ อารยวัฒิ 5 สัปปุริสธรรม 8 อริยทรัพย์ 7 และองค์ของผู้กระทำความเพียร ซึ่งเมื่อสังเกตจะเห็นว่าแต่ละองค์ธรรมทั้งหมดจะมีศรัทธาเป็นองค์นำเป็นเบื้องต้น และมีปัญญาเป็นเบื้องปลาย คือมีศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นอันนำไปสู่การพัฒนาสู่ปัญญา วิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาถือว่าเป็นการนำองค์ธรรม คือศรัทธามาใช้เพื่อเป้าหมายสุ

[1] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม/ Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksabuddhaghosa Nakornphathom Campus.

[2] มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย/ Mahamakut Buddhist University

งสุดในทางพระพุทธศาสนา คือการนำมาใช้เป็นบาทฐานแห่งการเข้าถึงความพ้นทุกข์ คือพระนิพพาน อันเป็นแก่นสูงสุด ซึ่งศรัทธาจึงถือว่าเป็นองค์ธรรมอย่างหนึ่งในการวิปัสสนาภาวนา

คำสำคัญ : วิเคราะห์, ศรัทธา, การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

Abstract

This research paper contains the following objectives: 1) to study faith in Theravada Buddhist scriptures, (2) to analyze the faith for Vipassana meditation practice. It was documentary research collected from the Theravada Buddhist scriptures and related documents then being analyzed using content analysis and descriptive reports.

The results of the research found that faith in Theravada Buddhism means confidence, faith associated with wisdom leading to development consisting of personal and being rational and diligent to observe the various true conditions of the forms and names that are present in vipassana meditation practice. The importance of faith showed that in various situations, confidence occurs first and plays an important role to support other virtues to move forward in the correct direction, which is to gain wisdom. The confidence's component occurs with belief or its virtuous components include: 5 *Indriya*, 5 *Bala*, 5 *Sekhabala*, 5 *Sampayuttasangwattanikadhamma*, 5 *Vesārajakaraṇadhamma*, 5 *Vaḍḍhi* or 5 *Parihani*, 5 *Sappurisadhamma*, 8 *Sappurisadhamma*, and 7 *Ariyadhana*, and the elements of those who do different work. When observed, it showed that every Dhamma element has confidence as the primary guide and generating wisdom at the end, that is, the belief occurs the basic mental element leading to wisdom. An analysis of belief for the Vipassana meditation practice showed that belief means that belief is the path or component of meditation as the leading virtue. It is fair used for the ultimate goal in Buddhism, that is to be used as the foundation for reaching freedom from suffering, which is Nibbana, the highest essence. Therefore faith should be one of the Dharma elements for Vipassana meditation.

RETRACTED ARTICLE

Keywords : Analysis, faith, Vipassana Meditation Practice

บทนำ

ความเชื่อ หรือศรัทธาที่มนุษย์ แต่ละคน แต่ละเชื้อชาติมีต่อโลก ต่อจักรวาล ต่อสังคม และต่อตนเองนั้น ย่อมจะตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้และความเชื่อที่แตกต่างกัน ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิต

ของมนุษย์ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้ อยากเห็น จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิมอย่างหนึ่งเริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารก และมีพัฒนาการกลายเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็กจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ในวัยเด็กมนุษย์แสวงหาความรู้ความเชื่อจากประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัส

ศรัทธา หมายถึง ความคิด ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นสาเหตุให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาตามความเชื่อนั้นพระพุทธศาสนาถือว่า ศรัทธาเป็นธรรมะเบื้องต้นที่สำคัญยิ่งเป็นแนวทาง หรือเป็นอุปกรณ์ชักนำให้เดินหน้าต่อไป เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเริ่มต้นที่ดีเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในทางศาสนา เป็นแนวทางในการละเว้นจากความชั่วทำ[illegible]มดี[3] โดยเริ่มตั้งแต่ระดับโลกิยะไปสู่ระดับโลกุตตระอันเนื่องมาจากศรัทธาเป็นตัวเหตุ การประ[illegible]ติปฏิ[illegible]มเป็นตัวผลหรือศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นผลนั่นเอง ความศรัทธาถือว่าเป็นมรรคา[illegible]บรรลุ[illegible]ความเขความเจริญ และพระนิพพานได้โดยเฉพาะตถาคตโพธิสัทธา ฉะนั้น หลักธรรม[illegible]มวด จ[illegible]ศรัทธานำหน้า เช่น สัมปรายิกัตถประโยชน์ 4 สัมปทา 4 พละ 5 เวสารัชช[illegible]รรม 5 [illegible]เป็นต้น ซึ่งในพระพุทธศาสนาแบ่งศรัทธาออกดังนี้ คือ กัมมสัทธา เชื่อ[illegible]กรรม วิบ[illegible]เชื่อผลของกรรม กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ[illegible]ตน[illegible]คตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา[4] เป็นความ[illegible]ที่ป[illegible]ด้วยเหตุผลที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญาจึงเรียกว่า “สัทธาญาณสัมป[illegible]รัทธาที่[illegible]ด้วยความรู้ การถือเอาสิ่งที่ตนเองรู้ตนเห็น โดยปราศจากการใช้ปัญญาพิ[illegible]าให้[illegible]งเห[illegible]และ[illegible]จเป็นความเชื่อที่ขาดปัญญาพิจารณาถึงเหตุผลความเชื่อเช่นนี้เรียกว่า “สัท[illegible]ณ[illegible]” [illegible]เชื่อตามเขาว่าเรียกว่า “อธิโมกข์ศรัทธา” การเชื่อโดยปราศจากสติปัญญาก็[illegible]ตา[illegible]นอิ[illegible]ป็[illegible]ดเป็น ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหลักธรรมในทา[illegible]ระพุ[illegible]ธศาสนาเ[illegible]เริ่ม[illegible]นด้วยศรัทธา จะต้องมีปัญญาเป็นธรรมพ่วงท้าย หรือธรรมะที่ช่วยพยุงห[illegible]รัท[illegible]ส[illegible]เพื่อป้องกันความเชื่อแบบงมงายนั่นเอง เช่น ธรรมอันเป็นกำลังที่ทำให้มนุษย์เกิด[illegible]อ[illegible]เป็[illegible]กิ[illegible]นุน แก่การนำไปสู่การบรรลุอริยมรรค เราจะเห็นได้ว่าบุคคลจะทำอะไร[illegible]ความ[illegible]ได้[illegible]ต้องมีศรัทธาก่อน เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมมี กำลังกาย กำลังใจ กำลัง[illegible]ปคิด ทำ[illegible]มนุษ[illegible]มีความเพียรพยายามกระทำกิจทั้งหลายทั้งทางโลก และทางธรรม ด้วยความบ[illegible]ปม[illegible]น เพร[illegible]ะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดกำลังอย่างมหาศาล ในทางพระ[illegible]กำลังดังกล่าวว่า “พลธรรม” มี 5 ประการคือ 1) ศรัทธา คือ การเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ 2) วิริยะ [illegible]มขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบธรรม 3) สติ คือ ความระลึกได้ จำได้หมายรู้ 4) สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น มั่นคง เด็ดเดี่ยว แน่วแน่ 5) ปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะความเป็นจริง

[3] พระราชเวที (สมพงษ์ พุรหฺมวโส), **สัททาวิสสวิคคหะ**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, (2536), หน้า 137.

[4] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 17, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, (2552), หน้า 140–141.

RETRACTED ARTICLE

หรือในการบำเพ็ญเพียรทางจิตคือการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อขจัดกิเลส ยังต้องอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องพยุงใจ ซึ่งอยู่ในหมวดปธานิยังคะ หรือองค์ของผู้บำเพ็ญเพียร

ศรัทธาอันเกิดจากความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาได้ส่งผลสะท้อนต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งทางด้านจารีตประเพณี และด้านศิลปกรรม มีปรากฏในงานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานนั้นมีความผูกพันอยู่กับคติความเชื่อ ดังปรากฏหลักฐานให้เห็นเช่นโบราณสถานทางพระพุทธศาสนา นั่นเกิดมาเพราะว่าพระมหากษัตริย์ได้ทำหน้าที่เป็นองค์ศาสนูปถัมภก เป็นผู้นำ และทำการส่งเสริมศิลปินให้สร้างสรรค์งานศิลปะ หรือเกิดงานพุทธศิลป์ขึ้นด้วยแรงศรัทธาของผู้ที่สร้างสรรค์ผลงาน งานด้านพุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันเป็นเวลาช้านานไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ สร้างขึ้นในบริเวณวัดเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสดา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยตรง ศาสนิกชนได้สร้างขึ้นตามคติต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปินหรือช่างจะมีเจตนาที่มุ่งในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา เป็นต้น ศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาและทักษะฝีมือ ที่แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันเนื่องด้วยศาสนา ได้แก่ สถาปัตยกรรม ที่ปรากฏในรูปของวัดวาอารามและปูชนียสถาน ประติมากรรม ที่ปรากฏในรูปของการหล่อ การแกะสลักพระพุทธรูป จิตรกรรม ที่ปรากฏในรูปของการเขียนภาพ ภาพฝาผนัง สมุดไทย และวรรณกรรม ที่ปรากฏในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงถือว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก และแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาในพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา แต่ที่ผ่านมายังไม่ปรากฏการศึกษาเกี่ยวกับศรัทธาที่ใช้เพื่อเป็นบาทฐาน เพื่อเป็นองค์ธรรมครอบคลุมในการปฏิบัติกัมมัฏฐานทั้ง 2 ด้าน คือสมถะ และวิปัสสนา จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยเริ่มต้นจากศึกษาองค์ธรรมของศรัทธา ลักษณะของศรัทธา บ่อเกิดของศรัทธา หน้าที่ และความสำคัญของศรัทธา อันจะเป็นบริบทที่จะช่วยให้ทราบความหมายศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เป็นบาทฐาน เป็นองค์ธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ชัดเจนขึ้นตามลำดับ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

RETRACTED ARTICLE

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” เป็นวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล และการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยมีวิธีการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากเอกสาร ซึ่งได้แก่ ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อที่ต้องการจะศึกษา

2. ศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิจากเอกสาร และรายงานการวิจัย เช่น ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และผลงานทางวิชาการของผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาเป็นต้น

3. นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์นำเสนอในรูปการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ประกอบกับทรรศนะแนวคิด และความเห็นของผู้วิจัย

4. การศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนา การวิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รูปการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description)

5. สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1. ศรัทธาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกล่าวว่า ศรัทธาหมายถึง ความเชื่อ ซึ่งมีความแตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ 2 อย่าง คือ (1) สัทธาญาณสัมปยุต ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูงใกล้ชิดกับความจริงและมีปัญญาเป็นฐานรองรับ เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญารู้จริง เชื่อด้วยการตัดสินใจหลังจากได้พิจารณาเหตุผลแล้ว เชื่อในสิ่งที่มีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นศรัทธาที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญา และ (2) สัทธาญาณวิปปยุต ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเทด้วยอารมณ์ และมีความเป็นอัตวิสัยสูงที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อแบบยึดมั่นติดกับตัวบุคคลไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่างๆ โดยเป็นธรรมเกิดก่อนมีส่วนสำคัญในการส่งเสริม สนับสนุนกุศลธรรมข้ออื่นๆ ให้ขับเคลื่อนไปสู่แนวทางที่พึงประสงค์คือเกิดปัญญา สภาวะธรรมที่เกิด ร่วมศรัทธา หรือเป็นส่วนหนึ่งขององค์ธรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอินทรีย์ 5 พละ 5 เสขพละ 5 สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม 4 เวสารัชชกรณธรรม 5 วัฑฒิ หรือ อารยวัฒิ 5 สัปปุริสธรรม 8 อริยทรัพย์ 7 องค์ของผู้กระทำความเพียร 5 สมชีวิธรรม 4 จรณะ 15 เสขปฏิปทา อุบาสกธรรม 5 หลักพิจารณาเรื่องความเชื่อในกาลามสูตร ซึ่งเมื่อสังเกตจะเห็นว่าแต่ละองค์ธรรมทั้งหมดจะมี ศรัทธาเป็นองค์นำเป็นเบื้องต้น และมีปัญญาเป็นเบื้องปลาย คือมีศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นอัน นำไปสู่การพัฒนาสู่ปัญญา ในช่วงเบื้องต้นถือเป็นการพัฒนาศรัทธาอันเป็นส่วนประกอบภายนอก เป็นปกติสัทธา ซึ่งถือเป็นปัจจัยทางสังคม พัฒนานำไปสู่ความเจริญโดยทางโลกิยะ

RETRACTED ARTICLE

มุ่งถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพของ ตนเอง ในทางเบื้องสูงมุ่งสู่ทางโลกุตตระ โดยเป็นตัวกระตุ้นให้มีการขวนขวายในการฟังพระธรรม เทศนา หรือเชื่อมั่นจนเกิดศรัทธาแก่กล้าขึ้น เมื่อมีความเชื่อมั่นความรู้ความเข้าใจดีแล้วก็ลงมือปฏิบัติ กัมมัฏฐานทั้งในส่วนของสมถะ และวิปัสสนาอย่างจริงจังตามศรัทธานั้น เป็นการก้าวเข้าสู่ภาวนาสัทธา อันเป็นองค์ประกอบภายใน เป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล จนทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญายิ่งขึ้นจน พ้นจากทุกข์ ศรัทธาจึงเป็นธรรมในฐานะสร้างพลัง สามารถทุ่มเททั้งร่างกาย และจิตใจ อุทิศเรี่ยวแรง กำลังให้แก่สิ่งนั้น เป็นธรรมให้เกิดความสงบเย็น มีความศรัทธาดิ่งลงในพระรัตนตรัย ทำให้บุคคลมี จิตที่อ่อนโยนเชื่อมั่นในการประกอบกุศลธรรม เช่นการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล อย่ามั่นคง และ เจริญสมาธิพัฒนาปัญญา ด้วยการปฏิบัติสมถะ และวิปัสสนาภาวนา

2. วิเคราะห์การพัฒนาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พบว่าศรัทธาเพื่อการพัฒนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา พัฒนาปัญญาให้รอบรอบรมปัญญา ให้เห็นแจ้ง คือเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาพธรรมว่าเกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง โดยความเป็นสภาวธรรมเป็นปรมัตถ์ หรือเรียกโดยความเป็นปรมัตถธรรม โดยแยกย่อยในมุมของความเป็นขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 ปฏิจจสมุปบาท 12 สัจจะ 4 และในขณะเดียวกันก็มีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา และความทุกข์ทั้งหลายความเกี่ยวเนื่องของศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ลักษณะของศรัทธาที่เหมาะกับการเจริญวิปัสสนาภาวนามีลักษณะแห่งความวางใจสงบมั่นต่อสภาวะ จนเกิดความเชื่อมั่นต่อสภาวะนั้น ๆ แล้วพัฒนาสภาวญาณจนสามารถรู้ธรรมเป็นที่สุดหมายสุด ในส่วนที่เป็นวิปัสสนาภูมิ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนามีปรากฏเป็นสัทธาเจตสิก อินทรีย์ เป็นสัทธาเจตสิก 1 ในโสภณสาธารณเจตสิก 19 ดวง ซึ่งเป็นสาธารณะเจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตดีทั้งหมด ต้องเกิดทุกครั้งทั้ง 19 ดวงที่จิตฝ่ายดีเกิด แต่ด้วยเป็นสัทธินทรีย์ สัทธาเจตสิกจึงโดดเด่นกว่าเจตสิกที่เหลือ ในส่วนที่เป็นโพธิปักขิยธรรม อันเป็นเครื่องมือหรือคุณเครื่องให้ถึงซึ่งพระนิพพาน ปรากฏเป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ 5 และสัทธาพละ ในพละ 5 ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือในการดับกิเลสหนึ่งในสัตตวิสุทธิ 7 และการ จะขาดองค์ธรรมใดองค์ธรรมหนึ่งไม่ได้ ศรัทธาจึงถือว่าเป็นองค์ธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นทั้งพื้นที่หรืออารมณ์ของวิปัสสนา และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาด้วย ซึ่งเมื่อศรัทธาที่นำไปปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จนเกิดเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระอริยบุคคล ดังมีปรากฏในคัมภีร์ 4 วิธี คือ วิธีที่ 1 สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถนำหน้า วิธีที่ 2 วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา การเจริญสมถะ โดยมีวิปัสสนานำหน้า วิธีที่ 3 สมถวิปัสสนา ยุคนัทธภาวนา เป็นการเจริญวิปัสสนากับสมถะควบคู่กันไป วิธีที่ 4 ธัมมุทธัจจวิคคหิตมานัส เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วน หลังจากจิตพ้นจากภาวะแห่งธัมมุทธัจจะ

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในภาวนาถือเป็นหลักสำคัญซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรียกว่า ภาวนา คือ หลักการเจริญจิตภาวนาด้วยพระองค์เองเพราะประสงค์ความชัดเจนเกี่ยวกับหลักการเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาหลักธรรมสำคัญประกอบด้วยสติปัฏฐาน 4 คือ อาตาปี (มีความเพียร) สมฺป

RETRACTED ARTICLE

ชาโน (มีสัมปชัญญะ) สติมา (มีสติ) ในการเจริญสติปัฏฐาน 4 เป็นการปฏิบัติธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ โดยมีสติเป็นประธานประชุมลงในฐานทั้ง 4 อันเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนาญาณเห็นแจ้งโดยการหยั่งรู้สภาวธรรมด้วยการเจริญสติปัฏฐานเกิดปัญญาญาณการหยั่งรู้นำไปสู่การรู้แจ้งความจริงอย่างประเสริฐเห็นทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ เดินตามอริยมรรค มีความเห็นอย่างถูกต้อง ดำริออกจากกาม มีวาจาเรียบร้อย การงานสะอาด เลี้ยงชีพบริสุทธิ์ มุ่งสู่วิมุตด้วยความเพียร ตั้งแต่ตื่นถึงหลับอยู่ด้วยสติ มีกายตั้งตรงดำรงสมาธิมั่น นำออกซึ่งอภิชฌา และโทมนัสในโลก โดยมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ เพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ ในการเจริญสติลงในฐานทั้ง 4 คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูกาย, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดู เวทนา จิตตานุปัสสนสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูอาการของจิต ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูสภาวธรรม ว่าเป็นเพียงสภาวธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม ไม่น่ารัก ไม่น่า[illegible] เวทนา จิต และธรรม พร้อมทั้งองค์ประกอบสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนา[illegible] สติปัฏฐาน 4 ประกอบด้วย อาตาปี สัมปชาโน สติมา อันเป็นองค์ประกอบ[illegible] ปรากฏเกิดขึ้นตามความเป็นจริง และองค์ธรรมที่มีความสอดคล้องเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนา เช่น การปฏิบัติตามหลัก กายภาวนา,จิตตภาวนา, ปัญญาภาวนา, เป็นปัจจัย[illegible] ในกระบวนการการพัฒนาสติสัมปชัญญะ และเป็นปทัฏฐานในการพัฒนาการ[illegible] ใจ ให้[illegible] สามารถกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้

อภิปรายผลการวิจัย

1. ศรัทธาในคัมภีร์พุทธ[illegible]ท ศรัทธาหมายถึง ความเชื่อ ซึ่งมีความแตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดย[illegible] ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ 2 อย่าง คือ (1) สัทธาญาณสัมปยุต ศรัทธา[illegible] ปรากฏ[illegible] ปัญญา จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูงใกล้ชิดกับความจริ[illegible] การใช้[illegible] เป็นฐานรองรับ เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญารู้จริง เชื่อด้วยการตัดสินใจ[illegible] หรือ[illegible] มีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นศรัทธาที่เป็นสื่อนำสู่ปัญญา และ (2) [illegible] ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเท หนักไปทางอ[illegible] และมีความเป็นอัตวิสัยสูงที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อที่ยังยึด[illegible] ตัว[illegible] ไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ความสำคัญของศรัทธาในฐานะต่างๆ โดยเป็น[illegible] เกิดก่อนมีส่วนสำคัญในการส่งเสริม สนับสนุนกุศลธรรมข้ออื่นๆ ให้ขับเคลื่อนไปในแนวทางที่พึงประสงค์คือเกิดปัญญา สภาวะธรรมที่เกิด ร่วมศรัทธา สอดคล้องกับ สุมน อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวว่า ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ และความรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจใน 3 องค์ประกอบ คือมั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า และเร้าใจให้อยากพิสูจน์ความจริงศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์จนลืมเหตุผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุ และผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธาเป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนา

RETRACTED ARTICLE

ปัญญา ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ หรือเรียกว่าพระรัตนตรัยอันเป็นความเชื่อที่มีเหตุ และผล รวมทั้งต้องมีปัญญากำกับไว้อยู่เสมอ และสอดคล้องกับ พระอธิการสมพร อนาลโย ได้กล่าวว่า ศรัทธามีความสำคัญต่อศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะโดยภาพรวมแล้วศาสนาทุกศาสนา สอนบุคคลให้ละความชั่ว และประพฤติความดี โดยวิธีการสอนนั้นศาสนิกชนของศาสนานั้น ๆ ต้องมี ความเชื่อเป็นพื้นฐาน หลังจากมีศรัทธาแล้วบุคคลจะให้ความสนใจและประพ[illegible]มกฎเกณฑ์ และหลักธรรมของศาสนานั้น ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ อันก่อให้เกิดเป็นประสิทธิผ[illegible]ทั้งแก่[illegible]และส่วนรวม พระพุทธศาสนาหลักคำสอนเรื่องศรัทธาจัดเป็นหลักคำสอนที่สำคัญเช่[illegible]ศาสน[illegible] ศรัทธามีความสำคัญในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นก้าวแรกที่สำคัญในการ[illegible]คลเข้าสู่[illegible]และปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา ถ้าปราศจากศรัทธาการศึกษา หรือกา[illegible]บศ[illegible]และ[illegible]ปบัติตามคำสอนก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ แต่ศรัทธาตามคำสอนของพระพุทธศาสน[illegible]พร[illegible]าสา[illegible]ได[illegible]าศไว้ โดยปราศจากการบังคับให้เชื่อแบบขาดเหตุผล

2. วิเคราะห์การพัฒนาศรัทธา[illegible]การปฏิ[illegible]ไส[illegible]วนา พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในภาวนาถือเป็นหลักสำคัญซึ่งพ[illegible]เจ[illegible]รงตร[illegible]ภาวนา คือ หลักการเจริญจิตภาวนาด้วยพระองค์เองเพราะประสงค์ความ[illegible]จนเฉีย[illegible]กับ[illegible]กการเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาหลักธรรมสำคัญประกอบด้วยส[illegible]ฐาน[illegible]อ อ[illegible] (มีความเพียร) สมฺปชาโน (มีสัมปชัญญะ) สติมา (มีสติ) ในการเจริญสติปัฏฐา[illegible]4 เป็นก[illegible]ปฏิบ[illegible]มอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ โดยมีสติเป็นประธานประชุมลงในฐานทั้ง 4 อันเป็นเหตุให[illegible]วิป[illegible]สนาญาณ[illegible]แจ้งโดยการหยั่งรู้สภาวธรรม ด้วยการเจริญสติปัฏฐานเกิดปัญญาญาณก[illegible]รู้[illegible]ความจริงอย่างประเสริฐเห็นทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ เดินตามอริย[illegible]ม[illegible]เห็น[illegible]กต้อง ดำริออกจากกาม มีวาจาเรียบร้อย การงานสะอาด เลี้ยงชีพบริส[illegible]งสู[illegible]ด้[illegible]เพียร ตั้งแต่ตื่นถึงหลับอยู่ด้วยสติ มีกายตั้งตรงดำรงสมาธิมั่น นำออกซึ่งโท[illegible]ในโล[illegible] โดยมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ เพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ ในการเจริญสติลงในฐาน 4 [illegible]ยานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูกาย, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดู[illegible]จิต[illegible]นุปัสสนสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูอาการของจิต ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหน[illegible]ดูสภาวธรรม สอดคล้องกับ พระครูพิพิธสารคุณ (เกษม คมฺภีโร) ได้กล่าวว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อมั่นที่เกิดในจิตตนเอง ตามหลักพระพุทธศาสนาศรัทธาต้องประกอบด้วยปัญญาซึ่งเป็นจิตฝ่ายกุศลจึงทำให้จิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และพัฒนาไปสู่ปัญญาญาณจนรู้แจ้งความเป็นจริง ศรัทธามี 4 ลักษณะ คือ มีความเชื่อมั่นเป็นลักษณะ มีการแล่นไปข้างหน้าเป็นกิจ มีการน้อมใจเชื่อเป็นผล มีความไม่ขุ่นมัวของจิตเป็นปทัฏฐาน ศรัทธาแบ่งเป็น 4 อย่าง คือ 1) กัมมศรัทธา คือ ความเชื่อมั่นว่าสรรพสิ่งเป็นไปตามหลักกรรม 2) วิปากศรัทธา คือ ความเชื่อมั่นว่าทุกการกระทำมีวิบากคือผล ทำดีส่งผลดี ทำชั่วส่งผลชั่วเป็นต้น 3) กัมมัสสกตาศรัทธา คือ เชื่อมั่นว่าทุกคนมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ลักษณะ และพฤติกรรมของคนเกิดจากกรรมที่ได้เคยกระทำแล้ว 4) ตถาคตโพธิศรัทธา คือ เชื่อมั่นปัญญาตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า

สรุป

RETRACTED ARTICLE

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในภาวนาสูตรถือเป็นหลักสำคัญซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรียกว่า ภาวนา คือ หลักการเจริญจิตภาวนาด้วยพระองค์เองเพราะประสงค์ความชัดเจนเกี่ยวกับหลักการเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาหลักธรรมสำคัญประกอบด้วยสติปัฏฐาน ๔ คือ อาตาปี (มีความเพียร) สมฺปชาโน (มีสัมปชัญญะ) สติมา (มีสติ) ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นการปฏิบัติธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ โดยมีสติเป็นประธานประชุมลงในฐานทั้ง ๔ อันเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนา[illegible]เห็นแจ้งโดยการหยั่งรู้สภาวธรรม ด้วยการเจริญสติปัฏฐานเกิดปัญญาญาณการหยั่งรู้นำไปสู่กา[illegible]ความจริงอย่างประเสริฐเห็นทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ เดินตามอริยมรรค มีความ[illegible]อย่างถูก[illegible] ดำริออกจากกาม มีวาจาเรียบร้อย การงานสะอาด เลี้ยงชีพบริสุทธิ์ มุ่งสู่วิมุต[illegible]ความเพียร[illegible] หลับอยู่ด้วยสติ มีกายตั้งตรงดำรงสมาธิมั่น นำออกซึ่งอภิชฌาและ[illegible]โดย[illegible]ต์เป็นอารมณ์ เพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ ในการเจริญสติลงในฐานทั้ง[illegible]กาย[illegible]ปัสสนา[illegible]ฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูกาย, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำ[illegible]นดรู้[illegible]นา [illegible]ตานุปัสสนสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ดูอาการของจิต ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน[illegible]มีสติ[illegible]นดรู้ดูสภาวธรรม ว่าเป็นเพียงสภาวธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา [illegible]สตรี แ[illegible]ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา เมื่อ[illegible]หนด[illegible]จา[illegible]นารู้[illegible]เวทนา จิต และธรรม พร้อมทั้งองค์ประกอบสำคัญในการปฏิบัติวิปัสส[illegible]วน[illegible]วน[illegible]ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ประกอบด้วย อาตาปี สัมปชาโน สติมา อันเป็นองค์[illegible]บที่[illegible]ทำ[illegible]ให้เห็นสภาวธรรมทั้งหลาย ปรากฏเกิดขึ้นตามความเป็นจริง และองค์ธรรมที่มีความ[illegible]อด[illegible]ล้องในการ[illegible]ปฏิบัติวิปัสสนา เช่น การปฏิบัติตามหลัก กายภาวนา, จิตตภาวนา, ปัญญาภ[illegible]เป็น[illegible]ัย[illegible]ที่สุดในกระบวนการการพัฒนาสติสัมปชัญญะ และเป็นปทัฏฐานในการพั[illegible]จา[illegible]สูงขึ้น ซึ่งสามารถกาจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้ นี้คือหลักธรรมใ[illegible]ปฏิบัติวิปัส[illegible]ตามแนวสติปัฏฐานที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยการเจริ[illegible]ิ[illegible]๔ ประกา

RETRACTED ARTICLE

ในการ[illegible]ิวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา หรืออบรมปัญญา ให้เห็นแจ้ง คือเห็น[illegible]ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมที่ปรากฏ เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามค[illegible]มเป็นจริง โดยความเป็นสภาวธรรมที่เป็นปรมัตถ์ หรือเห็นโดยความเป็นปรมัตถธรรม โดยแยกย่อยในมุมของความเป็นขันธ์ ๕ อายตะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ สัจจะ ๔ และในขณะเดียวกันก็มีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา และความทุกข์ทั้งหลายความเกี่ยวเนื่องของศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น โดยลักขณาทิจตุกกะของศรัทธาที่เหมาะกับการเจริญวิปัสสนาภาวนามีลักษณะแห่งความวางใจ แล้วทำหน้าที่มุ่งต่อสภาวะ จนเกิดความเชื่อมั่นต่อสภาวะนั้น ๆ แล้วพัฒนาสภาวญาณจนสามารถบรรลุธรรมอันเป็นเป้าหมายสุด ในส่วนที่เป็นวิปัสสนาภูมิ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนามีปรากฏเป็นสัทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๒๒ เป็นสัทธาเจตสิก ๑ ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งเป็นสาธารณะเจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตที่ดีทั้งหมด ต้องเกิดทุกครั้งทั้ง ๑๙

ดวงที่จิตฝ่ายดีเกิด แต่ด้วยเป็นสัทธินทรีย์ สัทธาเจตสิกจึงปรากฏโดดเด่นกว่าเจตสิกที่เหลือในส่วนที่เป็นโพธิปักษธรรม อันเป็นเครื่องมือหรือคุณเครื่องแห่งการตรัสรู้มีปรากฏเป็นสิทธินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ และสัทธาพละ ในพละ ๕ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งใน ๓๗ ประการจะขาดองค์ธรรมใดองค์ธรรมหนึ่งไม่ได้ ศรัทธาจึงถือว่าเป็นองค์ธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นทั้งพื้นที่หรืออารมณ์ของวิปัสสนา และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาด้วย ซึ่งเมื่อศรัทธาที่นำไปปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จนเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

ศรัทธาเพื่อการพัฒนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สามารถนำไปพัฒนาต่อยอดเพื่อนำไปใช้ในการครองตน ครองคน และครองงานได้ อันจะนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าและประโยชน์อย่างมาก ศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ที่ผ่านมายังไม่ปรากฏการศึกษาเกี่ยวกับศรัทธาที่ใช้เพื่อเป็นบาทฐานหรือเป็นองค์ธรรมครอบคลุมในการปฏิบัติกัมมัฏฐานทั้ง 2 ด้านคือสมถะและวิปัสสนา จึงทำให้ต้องศึกษาศรัทธาในด้านต่าง ๆ ให้ครบถ้วน โดยเริ่มจากการศึกษาความหมายขององค์ธรรมของศรัทธา ประเภทของศรัทธา บ่อเกิดของศรัทธา หน้าที่และความสำคัญของศรัทธา อันจะเป็นประโยชน์ที่จะช่วยให้ทราบความหมายศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เป็นบาทฐานเป็นองค์ธรรมในการเจริญทั้งสมถะ และวิปัสสนาภาวนาได้ชัดเจนขึ้นตามลำดับ

ศรัทธาถือว่าเป็นองค์ธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นทั้งพื้นที่หรืออารมณ์ของวิปัสสนา และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาด้วย ซึ่งเมื่อศรัทธาที่นำไปปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จนเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาศรัทธาเพื่อการพัฒนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชน

2. ศึกษาการวิเคราะห์ศรัทธาเพื่อการพัฒนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคมไทยในปัจจุบัน

RETRACTED ARTICLE

RETRACTED ARTICLE

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2552). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 17, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.

พระราชเวที (สมพงษ์ พุรหฺมวโส), (2536). **สัททาวิสสวิคคหวินิจฉัย**, พิมพ์ครั้งที่ 1, [illegible]: โรงพิมพ์ประดิพัทธ์.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), (2548). **วิปัสสนาทีปนี เล่ม 1**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงศ์, นครปฐม: บริษัทธนาเพรส จำกัด.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารบุตร, [illegible], (2537). **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: [illegible] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (25[illegible]). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: [illegible] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วัดหลวงพ่อสดธรรมกาย[illegible] (2553). **ปรมัตถ์ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน 5 สาย**, นครปฐม: บริษัทเพชรเกษม พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.